

A Bokor Közösség első nemzedékének egyik legkiemelkedőbb egyénisége volt **Benyhe Jánosné Bolarics Andrea** (1931-1993), számunkra persze csak „Andi” vagy „Andi néni”. Elköltözésének 25. évfordulója alkalmából Ateista misztika és aszketika c. tanulmányának egy részletét idézzük fel: ebben Erich Fromm A szeretet művészete c. könyvének ismertetését és kritikáját nyújtotta (forrás: Karácsonyi Ajándék 1985/10).

A szeretet mint válasz az emberi lét kérdésére

Fromm szeretetelmélete az emberi lét elméletéből indul ki. Amíg a létezők a természettel öntudatlan egységben élnek, addig betöltik céljukat. Az ember azonban *öntudatra ébredt*. Megszűnt számára a *természettel való eredeti egység* állapota, s észrevette *elszigeteltségét*, elkülönültségét. Ráébredt mérhetetlen magányára is, s gyötrő kérdések kínozzák. Akarata ellenére született meg, és akarata ellenére meg is fog halni, szereteteit elveszíti, stb. Az elidegenedés tudata és az egység hiánya elviselhetetlen az ember számára, s büntudatba, vagy örületbe kergeti. Amikor például az ószövetségi történetben Ádám és Éva észrevette, hogy mezítelen, utána nyomban büntudatot, szégyent is érzett. Miért? Fölismerték elkülönültségüket, s idegenek maradtak egymás számára, mert még nem tanulták meg szeretni egymást. „Az emberi elkülönültség tudata a szeretet újraegyesítő hatalma nélkül a szégyennek a forrása. És forrása egyszersmind a büntudatnak és a szorongásnak is.” Az *abszolút magány* és elkülönültség már nem csupán büntudatot, hanem elmebajt is eredményez. Az elmebeteg nem tudja másképp legyőzni az elkülönültség szörnyű érzését, mint azzal, hogy megszünteti a maga számára a külvilág realitását, és begubózik önmagába. De természetesen az ember önmagának sem elég.

A történelem folyamán az ember különböző megoldásokkal kísérletezett, hogy ki tudjon lépni önmagából, egységbe kerüljön a másik emberrel és világegyetemmel. A törekvések három fő csoportját különíti el Fromm. (Jellemzőikkel azért érdemes közelebbről is megismerkednünk, mert a törekvés bizonyos elemei ránk is jellemzőek lehetnek, csak éppen nem ismerjük fel őket.)

1. Az *orgiasztikus állapotok* különféle fajtái jelentik az emberi cél elérésének egyik módját. Ilyenek például az izgatószer, szexuális orgiák, alkohol, kábítószer. Ezek *átmenetileg* az egység érzetét keltik, s ha közösségi gyakorlattá válnak, a *büntudatot is felszámolják*, intenzíven hatnak a testre és a lélekre egyaránt. Múlékony voltuk és romboló jellegük miatt természetesen nem adnak megoldást.

2. Az *alkalmazkodáson* (konformizmuson) alapuló eggyé válási kísérletek sikerét elősegíti a nyájhoz tartozás ösztöne, valamint maguk a társadalmi rendszerek is, amelyek felismerik jelentőségét. A parancsuralmi rendszerek erőszakkal követelik meg az alkalmazkodást (engedelmességet), a demokratikusabb rendszerek pedig

ösztönzéssel, propagandával akarják megvalósítani. A parancsuralmi rendszerekben csak néhány kivételes hős képes rá, hogy engedetlenkedjen (például nálunk a katonaságot megtagadók), de itt az emberek legalább tudatában vannak konformizmusuknak. Az úgynevezett nyugati demokráciákban azonban az emberek azt hiszik, hogy egyéniek és szabadok, holott csak ügyesen az orruknál fogva vezetik őket. Az „egyéni” igazából csak kis dolgokban valósul meg, s egység helyett inkább csak egyformaság van. Már gyerekkorban beplántálják az emberbe az alkalmazkodási mintákat, s még a temetés is szigorúan ezek szerint történik. Az egyéniség még a szerelemben sem valósul meg, mert a férfiak és a nők egyformák kívánnak lenni, nem pedig egyenlő ellentétes pólusok. A nyájkonformizmus kudarcának ékes bizonyítéka, hogy kiegészül orgiasztikus megoldásokkal. S ezzel együtt még biztosabb a kudarc.

3. Az elkülönülés feloldására és az egyesülés megvalósítására az *alkotó tevékenység* tartozik a legnemesebb kísérletek közé. A munkának e magasrendű fajtájában feloldódik a magány, s megvalósul az egyesülés is; az alkotó és a tárgya ugyanis eggyé válik. Alapvetően azonban ez sem elégíti ki az embert, mert az alkotó munkában az egység *nem személyek között* valósul meg.

E ki nem elégítő kísérletek ismertetése után a negatív történelmi tapasztalatokra hivatkozva jut el Fromm a végső következtetésre: *a lét problémájára a teljes válasz a személyek közötti egyesülés, a másik személlyel való összeolvadás megvalósításában rejlik, azaz a szeretetben.*

A probléma azonban az, hogy nincsenek tiszta fogalmaink az emberiség minden problémájára megoldást kínáló szeretetről. Tisztáznunk kell tehát a szó, a fogalom lényegét.

Sok olyan magatartásról hiszi az ember, hogy az szeretet, ami csupán csak elemeit tartalmazza szeretetnek, ezért Fromm megkülönbözteti az *érett* és az *éretlen szeretetet*. Az éretlen szeretet különböző fajtáit a *szimbiotikus egyesülés* fogalmával próbálja megvilágítani. A szimbiotikus egyesülés biológiai példája az anya és a magzat közti viszony. A lelki szimbiotikus egyesülésben a két test független ugyan, de lélektanilag ugyanaz a fajta összetartozás áll itt is fenn, mint biológiailag az anya és a magzat kapcsolatában. Nem tudnak egymás nélkül létezni. A szimbiotikus egyesülésből fakadó szeretet-típus jellemzője, hogy bár megvan az egyesülés

mozzanata, de a két fél integritása, szabadsága nem marad meg.

A szimbiotikus egyesülés két alaptípusa: a *passzív* formájú *behódolás* (amelyet a lélektan *mazochizmus*-nak nevez) és az aktív formájú *uralkodás* (amely a lélektanban *szadizmus* néven közismert): A *mazochista* nem dönt, nem vállal kockázatot, egyénisége föladásával engedelmeskedik, behódol, imád. A *szadista* pedig bekebelezi az őt imádó, neki engedelmeskedő és alárendelt, egyéniségét föladó személyt.

Számomra Fromm meggyőzően bizonyítja, hogy az olyan kapcsolat, amelyben az egyik fél eltűri, hogy a másik a személyiségének a föladásával vesse alá magát neki, vagy ellenkezőleg: ő akar uralkodni a másikon úgy, hogy szabadságában korlátozza – nem tekinthető igaz szeretetnek. Szerinte az igaz, érett szeretet sem a szerelemben, sem pedig az Istennel való kapcsolatban nem maradhat meg a mazochista bálványimádásban és a szadista zsarnokságban: az embernek fokozatosan ki kell nőnie ezekből. Erre csak úgy lesz képes, ha tanulja, gyakorolja az igazi szeretetet.

Ez az eszmefuttatás figyelmeztet mindnyájunkat, hogy a vak engedelmisség és az értelem nélküli behódolás nagyon messze van a szeretettől. Érdemes végiggondolnunk szeretetkapcsolatainkat e szempontok alapján is.

A szerző módszere gyakran – így most is – az, hogy a negatív jelenségek megvilágításával közelít a pozitívumhoz. Ebben a fejezetben a szimbiotikus egyesülésnek nevezett éretlen szeretettel szembeállítva próbálja összegezni az igazi, érett szeretet jellemzőit. Meglátásait, a szeretetről mondott pozitív tételeit az eddigiek alapján a következőkben lehet összefoglalni:

1. A *szeretet* olyan *egyesülés*, amelynek során a felek megőrzik egyéniségüket: „két élőlény eggyé válik, és mégis megmarad kettőnek”. Ebből következik, hogy a *szeretet lényeges eleme a belső szabadság és függetlenség*.

2. A *szeretet* nem csupán egyesülés, hanem *tevékeny erő* is, amely képes megsemmisíteni az emberi magányt, elszigeteltséget.

3. A *szeretetre* legjellemzőbb tevékenység az *adás*. Ebből az adásból azonban nem származik veszteség, mert az adás folytán a saját értékünk, gazdagságunk, erőnk, hatalmunk jut kifejeződésre, s ez nagyobb önértetet kelt, mint amikor kapunk.

4. Az adásból kibomló *szeretet* olyan erő, amely *szeretetet teremt*: aki ad, az adakozóvá is tesz.

5. Az igazi, érett szeretet minden formájában tartalmaz bizonyos alapelveket: a *törődést*, a *felelősséget*, a *tiszteletet* és az *ismeretet*. A törődést szépen illusztrálja Jónás könyvének egyik üzenete: hogy szeretni annyit jelent, mint fáradni valamiért és nevelni valamit, törődni vele. A törődés maga után vonja a felelősséget, amelyet az író a „megfelel” szó értelmében használ. Az emberre tartozik minden embertestvérének problémája, s igyekeznie kell megfelelnie ezekre a problémákra. A felelősség persze könnyen uralkodássá fajulhat, ha nem jár együtt a tisztelettel. „Tiszteletben tartani annyit, mint elősegíteni, hogy a másik a saját kedvére, a *maga módján* bontakozzon ki. A tisztelet csak a szabadság alapján létezik.” A törődés, a felelősség, a tisztelet kölcsönösen

összefügg, s mindegyik feltételezi a másik személy ismeretét. A megismerés legtökéletesebben a másikkal való *szabad* egyesülés élményében valósul meg.

Ebben a fejezetben tehát Fromm három nagy témát fejteget:

1. A lét elméletéből kiindulva az emberiség tapasztalatai alapján igazolja, hogy az emberi lét alapproblémája az elkülönültség, illetve az egység, a közösség hiánya. Témájának világos kibontása szempontjából pozitívnak gondolom, hogy egyetlen elvre (létünk meghatározója a kapcsolatteremtés) tudja visszavezetni az emberiség problémáit. Nagyszerű, hogy egy pszichológus-szociológus lényegében ugyanarra az eredményre jut, mint az Evangélium. S többet talán nem is szabad elvárni egy ilyen, viszonylag rövid terjedelmű könyvtől. Mégis úgy érzem, Fromm utalhatott volna rá, hogy az ember alapproblémája más is lehet. Például a szenvedés vagy a relatív lét kínzó tudata, holott az ember öröme és abszolút létre vágyó lény. S a hívő olvasó talán még arra is rákérdez, hogy miért éppen a kapcsolatteremtés a lét meghatározó elve, illetve: Honnan van az emberben az igény az eggyé válásra, a szabad szeretet életére? Vajon nem a Teremtőtől?

2. Fromm, amint látjuk, bemutatja azokat a sikertelen kísérleteket, amelyek nem adtak és nem adnak megoldást az emberi lét alapproblémájára. Ide sorolja az éretlen szeretet két alaptípusát is. Úgy vélem, hogy sikerült a leglényegesebb negatívumokat összegyűjtenie, és szemléletesen, sőt mondhatnám megtanulhatóan megvilágítania. Ha összehasonlítom Thomas Merton kísérletével ugyanebben a témában (A csend szava), Fromm javára billen a mérleg.

3. Az érett szeretet jellemző vonásait is megvilágítja. Hogyan is vélekedjünk a fenti öt pontban összegezett gondolatairól? Azt hiszem, hogy csakis őszinte örömmel és a legnagyobb tisztelettel. Milyen biztos érzékkel fedezi fel a szabadságban a szeretet feltétlen feltételét! Milyen jól látja a törődés, a felelősség, tisztelet, ismeret és szeretet szoros összefüggését! Arról nem is beszélve, hogy a szeretet „királyi” törvényének legjellemzőbb vonásaként az adást nevezi meg, s eljut a mindent adás gondolatáig is. Az adást a legmagasabb rendű öröm forrásának tartja, s nem áll szóba azzal, hogy az adás veszteség is lehet, áldozat vagy szenvedés. A jellemnevelés szempontjából pozitívnak érzem ezt a hangsúlytevést, amely kétségtelenül a bibliai „jobb adni, mint kapni” elvét követi. Valóban, mennyivel szimpatikusabb az olyan adakozó, aki nem csupán vidám, hanem hálás is azoknak, akiknek adhat. – Ha azonban eltekintek a pedagógiától, akkor észre kell vennem ennek a hangsúlytevének az egyoldalúságát is: Fromm szeretetfogalmából hiányzik a szenvedés. Márpedig az adás nem csupán a vitalitás és a hatóerő kifejeződése, hanem csupán öröm („Ötszáz bizony dalolva ment lángsírba...”), hanem a viszonzatlanság, az emberi gonoszság, kínzás, testi és lelki szenvedés miatt „arcunk megkeményítése”, veszteség, szenvedés, vérverejtkezés is. Így is mondhatnám: Fromm eljut a jézusi „boldogságok” fölismeréséig, örül neki, hogy „százannyit kapunk már itt”, de nem teszi hozzá, hogy szenvedésekkel és üldöztetésekkel együtt. Nem olyan reálpolitikus, mint Jézus.